

УДК 373.3.016
DOI

Ірина РАДЧЕНЯ,

orcid.org/0000-0003-2524-7109

*старший лаборант кафедри теорії і методики викладання філологічних дисциплін
у дошкільній, початковій і спеціальній освіті
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) ira.radchenya@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЧЕРЕЗ НАВЧАЛЬНО-ТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті досліджено формування життєвотворчого потенціалу молодшого школяра через навчально-творчу діяльність. Проаналізовано поняття «навчально-творча діяльність», її результат і компетентності (уміння мислити та конструктивно взаємодіяти з іншими, які, своєю чергою, є складниками пізнавальної та соціальної сфер культури мислення молодшого школяра). Виявлено етапи творчого процесу: усвідомлення проблеми, формулювання та обґрунтування ідей, осяння, перевірка на практиці). Звернено увагу на застосування інтерактивних методів навчання на уроці. Адже вони вносять у навчальний процес елементи дослідження, пошуку, порівняння різноманітних фактів, явищ, позицій, висновків, допомагають учневі чіткіше сформулювати власну точку зору. Інтерактивними вважаємо ті методи, які сприяють одночасному розвитку обох півкуль головного мозку дитини. Грамотне застосування вчителем інтерактивних методів навчання сприяє появі осяння (раптового діалектичного стрибка від нерозуміння до розуміння) у мисленнєвому пошуку дитини. Охарактеризовано психофізіологічну природу осяння (інсайту) з точки зору вчення про функціональну асиметрію півкуль головного мозку людини як багатократну зміну домінування їх функцій. З'ясовано, що формування поняття – це результат сходження від аналізу і синтезу властивостей різноманітних об'єктів до виділення та закріплення їх загальних властивостей через абстрагування й узагальнення. Зроблено акцент на тому, що формування життєвотворчого потенціалу молодшого школяра через навчально-творчу діяльність є дуже важливим процесом. Здатність дитини до саморозвитку, її життєвотворча активність – головні умови успішності у подальшому житті. Самореалізація особистості дедалі більше залежить від таких якостей, як самостійність та критичність мислення, креативність, неординарність у вирішенні різноманітних проблем. Щоб учень став рівноправним учасником процесу освіти, необхідно озброїти його техніками та прийомами, спрямованими на розвиток пам'яті, уваги та образного мислення, сформувати навички дослідницької поведінки, розвинути життєвотворчий потенціал. Лише за такого розвитку кожна дитина зі своїми особистими властивостями та здібностями знайде себе і самореалізується.

Ключові слова: життєвотворчий потенціал, формування, молодший школяр, навчально-творча діяльність, учитель, урок, освіта, особистість.

Iryna RADCHENIA,

orcid.org/0000-0003-2524-7109

*Senior Assistant at Department of Theory and Methods of Teaching Philological Disciplines in Preschool,
Primary and Special Education of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) ira.radchenya@gmail.com*

FORMATION THE LIFE CREATING POTENTIAL OF A YOUNGER SCHOOL THROUGH EDUCATIONAL AND CREATIVE ACTIVITIES

This article explores the formation of the life creating potential of a younger student through educational and creative activity. The concept of “educational and creative activity”, its result and competence (ability to think and constructively interact with others, which, in turn, are components of the cognitive and social spheres of culture of thinking of the younger student) are analyzed. The stages of the creative process were revealed: awareness of the problem, formulation and justification of ideas, testing in practice. Attention is drawn to the use of interactive teaching methods in the lesson. After all, they introduce elements of research, comparison of various facts, phenomena, positions, conclusions into the educational process, help the student to formulate his or her own point of view more clearly. We consider interactive methods that contribute to the simultaneous development of both hemispheres of the child's brain. The competent use of interactive teaching methods by the teacher contributes to the emergence of illumination (a sudden dialectical leap from misunderstanding to understanding) in the child's mental search. The psychophysiological nature of illumination has been characterized in terms of the doctrine of functional asymmetry of the cerebral hemispheres as a multiple change in the dominance of their functions. It has been found out that the formation of the concept is the result of moving from the analysis and synthesis of the properties of various objects to the selection and consolidation of their common properties through abstraction and generalization. Emphasis is placed on the fact that the formation of the life creating potential

of the younger student through educational and creative activity is a very important process. The ability of the child to self-development, his life creating activity – the main conditions for success in further life. Self-realization of personality is more and more dependent on such qualities as independence and critical thinking, creativity, extraordinariness in solving various problems. In order for the student to become an equal participant in the educational process, it is necessary to equip him/her with techniques aimed at developing memory, attention and imaginative thinking, to develop research behavior skills and to develop life creating potential. Only in case of such a development the child, according to his or her own personal qualities and abilities, finds himself and realizes himself.

Key words: *life creating potential, formation, younger student, educational and creative activity, teacher, lesson, education, personality.*

Постановка проблеми. Основною метою системи національної освіти є створення умов для особистісного розвитку та творчої самореалізації кожного громадянина України, який зможе навчатися протягом усього життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства. Нова українська школа має забезпечити всебічний розвиток індивідуальності людини як особистості та найвищої цінності суспільства на підставі виявлення її задатків, здібностей, обдарувань і талантів. Саме тому дуже важливо сформувати та розвивати життєвотворчий потенціал учнів, учити їх критично мислити, швидко орієнтуватися в складних ситуаціях і знаходити правильні рішення. Вимоги сучасного суспільства до Нової української школи та інтереси особистості зумовлюють необхідність розроблення нового підходу до організації освітнього процесу. У зв'язку із цим особливої актуальності набуває нині проблема формування життєвотворчого потенціалу молодшого школяра через навчально-творчу діяльність.

Аналіз досліджень. У наукових доробках багатьох педагогів і психологів (І. Бех, Н. Бібік, Ю. Бойчук, В. Гриньова, Т. Довженко, В. Майборода, С. Максименко, С. Микитюк, В. Паламарчук, Л. Пуховська, В. Рибалка, М. Слюсаревський, Л. Ткаченко, Л. Філатова, В. Шищенко та ін.) акцентується увага на тому, що оригінальність мислення, творчість учнів найповніше виявляються й успішно розвиваються в різній навчальній діяльності.

Мета статті – розглянути процес формування життєвотворчого потенціалу молодшого школяра через навчально-творчу діяльність.

Виклад основного матеріалу. Навчальну діяльність В. Сухомлинський розглядав як необхідну умову формування духовно багаті особистості. Діяльність має бути активною і творчою, чому допомагають спеціальна організація розумової праці на уроках і в позакласний час, включення учнів до творчості, пошуково-експедиційної роботи тощо.

Усе життя та діяльність молодших школярів (удомо й у школі) мусять будуватися з урахуванням народних традицій трудового, родинно-сімей-

ного, морально-етичного та духовного виховання, на активному залученні до виробничої, обслуговуючої, інтелектуальної праці, що робить людину духовно багатою, гармонійно розвиненою, яка своєю поведінкою, практичною діяльністю, світоглядною позицією повністю відповідає б законам і закономірностям національної ментальності і стала б носієм генетичної пам'яті українського народу (Козаченко, 2015: 54).

У сучасних умовах розвитку освіти важливими стають не тільки здобуті знання, а й способи засвоєння і застосування навчальної інформації у повсякденному житті, рівень пізнавальних можливостей і життєвотворчого потенціалу учнів. Для того щоб навчити кожну дитину використовувати знання у різноманітних навчальних та життєвих ситуаціях, під час будь-якого уроку має домінувати навчально-творча діяльність.

Така діяльність не має штучно організовуватися вчителем під час «відкритих» уроків або на уроках розвитку зв'язного мовлення. Це має бути динамічна система, яка охоплює мету, зміст, форми й методи навчання.

Здатність учителя організовувати навчально-творчу діяльність молодшого школяра базується на знаннях: структури уроку як цілісного творчого процесу, методів і форм організації такого уроку; методики роботи над завданнями з логічним навантаженням на уроках; методики роботи над завданнями комбінованого характеру.

Основною технологічною одиницею комбінованого уроку як цілісного творчого процесу є ситуація розмірковування – ситуація пошуку, допитливості, сумніву. Підґрунтя її – навчально-творча діяльність молодшого школяра.

Навчально-творча діяльність (за В. Андреевим) – це вид навчальної діяльності, спрямований на розв'язування навчально-творчих завдань, здійснюється в умовах опосередкованого та перспективного керівництва з боку вчителя (Андреев, 1994). Її результат – здебільшого суб'єктивна новизна продукту, тобто самовдосконалення, саморозвиток особистості, розвиток її надпредметних компетентностей (Поветун, 2004: 16–25). Найважливіші серед них – уміння мислити та

конструктивно взаємодіяти з іншими, які, своєю чергою, є складниками пізнавальної та соціальної сфер культури мислення молодшого школяра (Митник, 2007: 55–59).

Формування життєвотворчого потенціалу молодшого школяра через навчально-творчу діяльність є дуже важливим процесом. Здатність дитини до саморозвитку, її життєвотворча активність – головні умови успішності у подальшому житті. Самореалізація особистості дедалі більше залежить від таких якостей, як самостійність та критичність мислення, креативність, неординарність у вирішенні різноманітних проблем.

Творчий процес уроку складається з таких етапів:

1) усвідомлення проблеми (після актуалізації опорних знань). Він починається з того, що в певній ситуації учні стикаються з чимось, що викликає у них занепокоєння, бо вони не здатні певний факт (явище) пояснити – обмаль знань. Такий психічний стан допомагає учням усвідомити певну проблему, спонукає взятися за її вирішення;

2) формулювання та обґрунтування ідей (процес засвоєння нового матеріалу). Це період свідомої, цілеспрямованої розумової діяльності, що потребує високої дисципліни розуму. Докладно досліджуються всі можливі гіпотези розв'язання: один учень пропонує шляхи вирішення проблеми, інші слухають, ставлять запитання, доводять раціональність (істинність) чи нераціональність (хибність) запропонованого шляху. У процесі конструктивної взаємодії з учителем відбувається розширення ролі кожного партнера: окрім власної позиції, яка розкривається під час висунення припущення, її реалізації, оцінки гіпотези партнера, поступово формується точка зору «іншого», тобто дитина, ніби ставши на місце партнера (партнером може бути вчитель або інший учень), починає оцінювати власну гіпотезу, брати участь у творенні (підтримці, доповненні, скасуванні) гіпотези іншого. Врешті-решт, відбувається їх порівняння, зіставлення, оцінка, вибір оптимальної (раціональної, єдино правильної);

3) осяяння. На цій стадії відбувається раптовий діалектичний стрибок від нерозуміння до розуміння. В одного чи у кількох учнів народжується радість пізнання. Діти «відкривають» певне правило, закономірність, арифметичну властивість тощо;

4) перевірка на практиці. У цей період учні розв'язують різноманітні завдання. Вчитель має пропонувати учням такі вправи, які вони спроможні розв'язати. Чим більше для учнів створюватиметься ситуацій утруднення, які вони

спроможні подолати, тим частіше вони переживатимуть радість відкриття, тим інтенсивніше у них розвиватиметься інтерес до знань, з'явиться натхнення до подальшої творчості. А це, зрештою, приводить до створення учнями власних «продуктів творчості»: казок, віршів, ребусів, застосовуючи знання щойно «відкритого» правила (закономірності, певної властивості тощо).

Розвиткові евристичного рівня творчої активності сприяє організація уроку у формі, наближеній до ділової гри. Учням пропонується розв'язати різноманітні навчально-творчі завдання, пов'язані єдиною сюжетною лінією з вибором стратегії поведінки, плануванням дій на три-чотири кроки вперед (діти на початку уроку планують результат, якого вони мають досягти наприкінці уроку, подолавши певні випробування). Ділові ігри близькі до дорослого підходу до розв'язування раціоналізаторських задач. Це, зокрема, «подорожі», «прес-конференції», «телемості», «змагання», «ринги» тощо. Уроки, в яких левову частку часу займає та чи інша ділова гра, як правило, називають: уроки-подорожі, уроки-змагання, урок-прес-конференція тощо. Ситуація розмірковування, як механізм розгортання певної ділової гри, допомагає сформувати в учнів уміння узгоджувати свої думки з думками партнерів, розвинути контрольний-корекційний компонент пізнавальної сфери культури мислення, гнучкість і широту мислення, готовність до інтелектуального ризику (дитина має багато ідей, вмє і не боїться їх висловлювати). Зазначені якості та вміння поліпшують реакцію дитини на швидкі та мінливі життєві обставини. Такі уроки перетворюють процес навчання на ненав'язливий, майже непомітний для дитини процес: освіта стає переважно самоосвітою, виховання – самовихованням, розвиток – саморозвитком; відбувається вільний пошук себе, самопізнання та самовизначення особистості, що є першими кроками до життєвого успіху.

Застосування на будь-якому уроці інтерактивних методів навчання вносить у навчальний процес елементи дослідження, пошуку, порівняння різноманітних фактів, явищ, позицій, висновків, допомагає учневі чіткіше сформулювати власну точку зору. Інтерактивними вважаємо ті методи, які сприяють одночасному розвитку обох півкуль головного мозку дитини. Грамотне застосування вчителем інтерактивних методів навчання сприяє появі осяяння (раптового діалектичного стрибка від нерозуміння до розуміння) у мисленнєвому пошуку дитини. Охарактеризуємо психофізіологічну природу осяяння (інсайту) з точки зору вчення про функціональну асиметрію

півкуль головного мозку людини як багатократну зміну домінування їх функцій (Романець, 1971). Коли домінує ліва півкуля, то результати діяльності можна усвідомити, перенести у вербальну (словесну) форму. Якщо домінує права, то процес пошуку вирішення проблеми перебігає неусвідомлено, на асоціативному рівні. І тільки коли знову акцент переноситься на ліву півкулю – виникає відчуття несподіваності результату, неусвідомленості ані причин його отримання, ані проміжних операцій, які б привели до цього результату. Вважається, що рішення знайдено інтуїтивно, а зворотний зв'язок замикається емоційними реакціями. Для учня осягання є певним відкриттям нового: правила, закономірності, арифметичної властивості, способу розв'язання задачі тощо. Так, на рівні засвоєння нових знань можуть бути використані такі методи, як проблемно-пошуковий діалог (в основному сприяє розвитку лівої півкулі головного мозку) у поєднанні з методом образного бачення (головним чином сприяє розвитку правої півкулі головного мозку). Ці методи вчитель застосовує здебільшого на уроках засвоєння нових знань, комбінованих уроках. На рівні формування інтелектуально-творчих умінь використовують такі методи, як: «мозкова атака», проблемно-пошуковий діалог, інверсії, емпатії, інцидент, дидактична гра, синектика. Ці методи вчитель застосовує переважно на комбінованих уроках, уроках узагальнення й систематизації вивченого (Митник, 2006).

Інформаційним простором уроку як цілісного творчого процесу є зміст навчання у початкових класах. Виходячи з мети навчання, об'єктом діяльності вчителя є зміст навчання. На думку В. Краєвського (Краєвський, 2001), саме зміст освіти – ядро, навколо якого «нарошуються» методи його засвоєння, форми організації навчальної діяльності та весь процес навчання, виховання і розвитку учнів як суб'єктів діяльності. У Державному стандарті початкової загальної освіти сказано: «Метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості» (Державний стандарт початкової загальної освіти).

Зміст кожної освітньої галузі складається з низки наукових понять. Поняття – це концентрація знань дитини, найважливіший засіб упорядкованого мислення. З огляду на це, складаючи календарне планування на навчальний рік з певного предмета, вчитель початкових класів

має окреслити, які поняття діти мають усвідомити (засвоїти) протягом навчального року, який зв'язок між цими поняттями та тими, які вивчалися раніше і вивчатимуться у наступні роки. У процесі підготовки до кожного уроку вчитель має продумати шляхи усвідомлення (засвоєння) учнями змісту та обсягу певного поняття, системі завдань, які допоможуть учням оволодіти ним, узагальнити та систематизувати знання про вивчені поняття. Вміння вчителя «бачити» цілісний навчальний процес, тобто усвідомлювати взаємозв'язок між навчальними розділами (темами) програми, сприяє формуванню поняттєвого мислення дитини як інтелекту в дії. За допомогою понять учні вчать скласти істинні судження, з суджень – умовиводи, а отже, вчать брати участь у дискусіях. Отже, формування поняттєвого мислення учня як інтелекту у дії означає засвоєння інтелектуальних технік у вигляді гнучких знань, придатних для застосування у різних навчальних та життєвих ситуаціях. Процес формування будь-якого поняття реалізується через: конкретно-почуттєве сприйняття; аналіз властивостей і відношень досліджуваних предметів, який призводить до виділення ознак поняття; синтезування ознак (формування знань основного змісту поняття); виділення класу досліджуваних предметів (формування знань про обсяг поняття); встановлення кількісних і якісних зв'язків досліджуваного поняття з іншими поняттями (формування повного змісту поняття); уточнення ознак поняття, вивчення взаємозв'язку родових і видових понять; уточнення відповідності між змістом та обсягом поняття, що призводить до класифікації видових понять; конкретизацію застосування поняття.

Отже, формування поняття – це результат сходження від аналізу і синтезу властивостей різноманітних об'єктів до виділення та закріплення їх загальних властивостей через абстрагування й узагальнення.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що формування життєтворчого потенціалу молодшого школяра через навчально-творчу діяльність є дуже важливим процесом. Здатність дитини до саморозвитку, її життєтворча активність – головні умови успішності у подальшому житті. Самореалізація особистості дедалі більше залежить від таких якостей, як самостійність та критичність мислення, креативність, неординарність у вирішенні різноманітних проблем. Щоб учень став рівноправним учасником процесу освіти, необхідно озброїти його техніками та прийомами, спрямованими

на розвиток пам'яті, уваги та образного мислення, такого розвитку кожна дитина відповідно до своїх
сформувати навички дослідницької поведінки, особистих властивостей та здібностей знайде себе
розвинути життєтворчий потенціал. Лише за і самореалізується.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев В. И. Эвристика для творческого саморазвития. Казань, 1994. 247 с.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 24.01.2020).
3. Козаченко К. Творча реалізація гуманістичних ідей В. Сухомлинського у системі виховної роботи вчителя. *Початкова школа*. 2015. № 2. С. 54.
4. Краевский В. В., Полонский В. М. Методология для педагога: теория и практика. Волгоград : Перемена, 2001. 324 с.
5. Митник О.Я. Дисципліна розуму – складник мистецтва мислення молодшого школяра. *Початкова школа*. 2007. № 4. С. 55–59.
6. Митник О. Я. Як навчити дитину мистецтва мислення. Київ : Початкова школа, 2006. 104 с.
7. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*/ За заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. С. 16–25.
8. Романець В. А. Психологія творчості. Київ : Вища школа, 1971. 378 с.

REFERENCES

1. Andreev, V. I. Evrystyka dlia tvorcheskoho samorazvytiya [Heuristics for creative self-development]. Kazan, 1994. 247 p. [in Russian].
2. Derzhavnyi standart pochatkovoї zahalnoi osvity. [State standard of elementary general education]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (Last accessed: 24.01.2020) [in Ukrainian].
3. Kozachenko, K. Tvorchia realizatsiia humanistychnykh idei V. Sukhomlynskoho u systemi vykhovnoi roboty vchytelia [Creative realization of V. Sukhomlinsky's humanistic ideas in the system of teacher's educational work]. *Elementary School*. 2015. No 2. P. 54 [in Ukrainian].
4. Kraevskiy, V. V., Polonskiy, V. M. Metodolohiya dlia pedahoha: teoriya y praktyka. Volhohrad [Methodology for the teacher: theory and practice] : Peremena, 2001. 324 p. [in Ukrainian].
5. Mytnyk, O. Ia. Dystsyplina rozumu – skladova mystetstva myslennia molodshoho shkoliara [The discipline of the mind is a component of the art of thinking of a younger student]. *Elementary School*. 2007. No 4. Pp. 55–59 [in Ukrainian].
6. Mytnyk, O. Ia. Yak navchyty dytnu mystetstva myslennia [How to teach a child the art of thinking]. Kyiv : Elementary School. 2006. 104 p. [in Ukrainian].
7. Pometun, O. I. Teoriiia ta praktyka poslidovnoi realizatsii kompetentnisnogo pidkhodu v dosvidi zarubizhnykh krain [Theory and practice of consistent implementation of the competence approach in the experience of foreign countries]. *Competence Approach in Modern Education: World Experience and Ukrainian Perspectives*. Ed. by O. V. Ovcharuk. Kyiv : K.I.S., 2004. Pp. 16–25 [in Ukrainian].
8. Romanets, V. A. Psykholohiia tvorchosti [Psychology of creativity]. Kyiv : High School, 1971. 378 p. [in Ukrainian].